

שיחות צבא הלוי

פרשת כי תשא תשפ"ד

בענייני בענין מעלת לימוד תורה מתוך שמחה ומתוך צער

"וירא את העגל ומחולות, ויחר אף משה, וישלך מידי את הלוחות" (שמות פרק ל"ב פסוק י"ט).

א. בפרשת השבוע נאמר "ויהי כאשר קרב אל המחנה, וירא את העגל ומחולות, ויחר אף משה, וישלך מידי את הלוחות, וישבר אותם תחת ההר" (שם), ולעיל נאמר "וידבר ה' אל משה, לך רד כי שחת עמך, אשר העלית מארץ מצרים, סרו מהר מן הדרך אשר צויתם, עשו להם עגל מסכה, וישתחוו לו, ויזבחו לו, ויאמרו, אלה אלהיך ישראל, אשר העלוך מארץ מצרים" (שם, ז' וחו'), ונמצא שכל מה שעשו ישראל, נאמר כבר למשה קודם שירד מההר, ואף על פי כן כתיב "ויפן וירד משה מן ההר, ושני לחת העדות בידו" (שם, ט"ו), ורק אחר שראה העגל שבר את הלוחות, וצריך ביאור מהרי משה ידע הכל קודם לכן, ומכל מקום הוריד את הלוחות, ואם כן למה שברם אחר כך כשראה את העגל, ולמדנו ביאור ענין זה בדברי הספורנו, דאמנם נאמר למשה רבינו שעשו עגל, והשתחוו לו וזבחו לו, ואמרו, אלה אלהיך ישראל, ומכל מקום חשב משה רבינו שיוכל להוריד להם את הלוחות, ולהחזירם בתשובה, ולמעלתם הקודמת, שיהיו ראויים ללוחות הראשונות, אולם אחר שקרב משה אל המחנה, וראה את העגל, ואת המחולות, בזה כבר נואש מלהחזירם למדרגתם הקודמת, וז"ל הספורנו (שם י"ט), "וירא את העגל ומחולות, ויחר אף משה. כשראה שהיו שמחים בקלוקל שעשו, כענין כי רעתכי אז תעלוזי, (ירמיהו א' ט"ו), ובה התקצף, ונואש, שיוכל לתקון המעוות, באופן שיחזרו לתמותם, ויהיו ראויים לאותן הלוחות", ונמצינו למדים שיש הבדל גדול בין העושה עבירה סתם, לבין העושה עבירה עם מחולות, שהעושה עבירה סתם, יש אפשרות להחזירו למעלתו הקודמת, אולם לא כן בעושה עבירה עם מחולות רח"ל, שבוה כבר אף משה רבינו, אינו יכול להחזירו לדרגתו הקודמת.

ב. דון מינה ומינה, כמו כן לענין תורה ומצות, שיש הבדל גדול בין העושה מצוה סתם, לבין העושה מצוה עם מחולות, והוא ענין ג' רגלים בכלל וחג מתן תורה בפרט, ודבר זה למדנו גם כן בדברי הספורנו בפרשת משפטים, על הפסוק 'שלש רגלים תחג לי בשנה' (שמות כ"ג י"ד), וכתב הספורנו "תחוג לי כענין 'ישמח ישראל בעושי' (תהלים קמ"ט ב'), על הפך, וירא את העגל ומחולות", והוא ענין השמחה ברגל בכלל, ובחג השבועות שהוא זמן מתן תורה בפרט, שהוא קבלת התורה עם מחולות, וזה הפך ממעשה העגל ומחולות, והיינו שהעושה מתוך שמחה, מתקשר להדבר באופן שאין חזרה ממנו.

ג. וכמו שראינו כן לענין עגל, ולענין רגלים, שהעושה מעשה במחולות, הרי הוא מתקשר להדבר, הנעשה באופן שאין חזרה ממנו, כמו כן יש הבדל בין הלומד סתם, ללומד מתוך שמחה ומחולות, שהלומד מתוך שמחה ומחולות, מתקשר עם מה שלמד באופן שאין חזרה ממנו.

ויש להוסיף עוד מה שכתב בהקדמת ספר אגלי טל "ומדי דברי זכור אזכור מה ששמעתי קצת בני אדם טועני מדרך השכל, בענין לימוד תורה", ואמרו כי הלומד ומחדש חדושים ושמח ומתענג בלימודו, אין זה לימוד התורה כל כך לשמה, כמו אם היה לומד בפשיטות, שאין לו מהלימוד שום תענוג, והוא רק לשם מצוה, אבל הלומד ומתענג בלימודו, הרי מתענג בלימודו גם הנאת עצמו, ובאמת זה טעות מפורסם, ואדרבא כי זה עיקר מצות לימוד התורה, להיות שיש ושמח ומתענג בלימודו, ואז דברי תורה נבלעין בדמו, ומאחר שנהנה מדברי תורה הוא נעשה דבוק לתורה, [ועל פירוש"י סנהדרין (נ"ח ע"א, ד"ה דבוק)], ובוזה"ק דבין יצר הטוב ובין יצר הרע אינן מתגדלין אלא מתוך שמחה, יצר הטוב מתגדל מתוך שמחה של מצוה, יצר הרע, ואם אמרת שע"י השמחה שיש לו מהלימוד, נקרא שלא לשמה, או עכ"פ לשמה ושלא לשמה, הרי שמחה זו עוד מגרע כח המצוה, ומכחה אורה, ואיך יגדל מזה יצר הטוב, וכיון שיצר הטוב מתגדל מזה, בודאי זה הוא עיקר המצוה", והן הן הדברים בין לשמחה של עבירה ובין לשמחה של מצוה.

ועוד מצינו בפירושו ר' אברהם מן ההר (נדרים דף מ"ח ע"א), על מה שנודר הנאה מעיר, אסור ללמוד בספרים של אותה עיר, וכתב בפירושו ר' אברהם מן ההר "איכא מאן דמקשה, והיאך נאסרים לקרות בספרים, והלא מצוה היא, ומצוות לאו ליהנות ניתנו, ולאו קושיא היא, דלא שייך טעמא דמצוות לאו ליהנות, אלא במצוה שהיא תלויה במעשה, שכשאדם עושה אותה, אינו מתכוין לדבר הנאה, שאינו עושה אותה להנאת גופו, אלא לעשות מה שנצטווה מאת השם, כמו שפירשנו באלו מותרין, אבל מצוות לימוד שהוא ענין ציור הלב וידיעת האמת, עיקר הציור הוא כדי לצייר האמת, ולהתענג ולהיות במדע לשמח לבבו ושכלו, כדכתיב 'פקודי ד' שירים משמחי לב', ומשום הכי אבל אסור לקרות בתורה ובנביאים וכתובים, מפני שהם משמחים לבו על כרחו, הילכך לא שייך למימד במצוות התלמוד דלא ניתן ליהנות, שעיקר מצותו היא ההנאה והתענוג במה שמשגיג ומבין בלימודו, הילכך כשהדירו וכו', אסור לקרות בספר האוסר, שהרי על כרחו מגעת לו הנאה ממנו", ועיין במכתב הגר"ח מולוצ'ין "שתזדרזו ללמוד בזריזות וחשק גדול, כי מה שלומדים בעצלות כל היום, יכולים ללמוד בזריזות בכמה שעות".

ד. ואמנם כל זה במי שלומד ורואה מיד סימן ברכה בלימודו, הרי בזה יש לו סיבה מספקת לשמחה, וממילא שנוצר אצלו הקשר עם לימודו, אבל הלומד דבר שקשה עליו, הרי רחוק הדבר שילמד אותו במחולות, ואם כן הרי לכאורה חסר בו הקשר לדבר הנלמד, ואולם האמת שכמו ששמחה ומחולות מקשרים להדבר הנעשה, כמו כן המצטער על הדבר, גם זה הוא אופן המקשר, והרי הקשר בין הורים לילדיהם מתחזק על ידי הטיפול בהם, הכולל גם עגמת נפש, וגם סיפוק, [וכבר נתפרסם שבמקומות הידועים, שהילדים גרו בבית ילדים, והיו נפגשים עם הוריהם רק כמה שעות ביום לשחק אתם, לא נוצר הקשר הראוי שבין הורים לילדיהם, הרי שהקשר אינו נוצר רק ממשחק עם הילדים, אלא עם הטיפול והצער בהם], ועיין עוד בזה בקונטרס החסד, (שבספר מכתב מאליהו), ולמדנו ענין זה במסכת שבת (דף קכ"ח ע"ב), "אמר רבן שמעון בן גמליאל, מרחמין היינו על בהמה טהורה ביום טוב, היכי עבדי, אמר אביי מביא בול של מלח, ומניח לה בתוך הרחם, כדי שתזכור צערה, ותרחה עליו, ופירש רש"י "מרחמין. מאהבין את ולדה עליה". עוד כתב רש"י "בול של מלח. מלא אגרוף, דכייב לה, וזוכרת צער לידה, ומרחמה את הולד, אם רחמתה", והיינו שאם רואים שהבהמה מרחקת את הולד מזכירים לה את צער הלידה ועל ידי כך חוזרת לרחם עליו, ולכאורה אם נזכרת צער שנגרם לה על ידי הולד, ניתנה זו סיבה לשנאו ולרחוק יותר, אולם מתבאר שאינו כן אלא על ידי הצער למען הולד, ומתקשרת אליו, ואם שוכחת ומרחקתו, הדרך להזכיר לה, הוא על ידי הזכרת הצער שהיה לה למען הולד, ונמצא ששם עם הסוגיה, הרי זה קשר שעל ידי מחולות, ואם מצטער עליה, הרי הוא גם כן מתקשר על ידי הצער שנוצטער עליה, ורק שלא יהא אדיש לזה, ועל כן אף מי שלא זכה לשמוח על ידי מחולות, מכל מקום יראה להצטער על זה גופא, ועל ידי זה יתקשר גם כן לתורה, ועל ידי זה יגיע לבסוף למחולות.

המערכת : "וירא את העגל ומחולות", ויש להקשות שהיה צריך לומר "וירא את העגל ואת המחולות", או "וירא את העגל והמחולות", ומפני מה מופיעה ה"א הידיעה, רק לפני העגל, ולא לפני המחולות, וקושיא זו מתיישבת בקושיא אחרת שהקשו המפרשים, מה התחדש למשה בראיה זו, שלא ידע ממנו עד כה, ברם הקב"ה לא אמר למשה בהר, כי אם על מעשה העגל, "עשו להם עגל מסכה, וישתחוו לו, ויזבחו לו, ויאמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים" (שמות ל"ב ח'), ולא הודיע הקב"ה את משה אודות השמחה והמחולות אשר היו סביב לעגל, ואכן לפי דברי הספורנו לא עלה על דעתו של משה לשבר את הלוחות, עד שראה את המחולות, שהיו אות לגודל שקיעתם בחטא, ורק אז גמר בדעתו לשבר את הלוחות, מעתה מיושב הכתוב כמין חומר "וירא את העגל, "העגל", דהיינו אותו עגל ידוע אשר עליו דיבר הקב"ה בהר סיני, "מחולות", עוד ראה דבר שממנו לא ידע, דהיינו את המחולות אשר היו סביב לעגל", (שירה חדשה).

הלומד בעצמו אינו מבחין כל כך בזה שעולה בדרגות בתורה, וכמו כן מי שנמצא בקרבנו כל הזמן, הרבה פעמים שאינו מבחין בשינוי, וכמו שילד שגדילתו היא כל הזמן, אבל אלו שנמצאים בקרבנו כל הזמן, אינם מבחינים כ"כ בזה, אבל מי שאין נמצא בקרבנו כל הזמן, רואה ומבחין שגדל מעת הפעם הקודמת שראה אותו, וכך גם בלימוד, וכך ראיתי בעיני בחורים שהיה לי עמם קשר זמן מסוים, ואחר כך כשנפגשתי עמם אחר זמן שלא ראיתים יום יום, וראיתי איך שגדלו, ועלו בכמה דרגות, וכאילו נפתחו להם מעיינות חכמה, ומכאן מוכח שבישיבה עולים ופורחים מאוד, ואף שאין ניכר ע"ז יום יום, אבל יש השפעה המצטברת במשך הזמן, וכל קטע גמרא וכל סברא תורמת לעליה, שניכרת לפעמים רק לאחר זמן, אבל האמת שכל יום ויום, היה הגורם לזה, וצריך לדעת ולנצל זאת.

עב"א הקל"י

ד' עב' אל"הו הל"ו שטינברט של"ט"א

ח'שפ"ד

ג'ליון 248

פרשת כי תשא

בכור בהמה טהורה זמן הזה

(פלי"ד י"ט) "כל פטר רחם לי וכל מוקד תזכר פטר שור ושה".

הנה בזה"ז אם נולד בכור בהמה טהורה הרי אסור בגיזה ועבודה ואסור לשחטו עד שיפול בו מום, וגם אסור להטיל בו מום, ועי' רש"י [ביצה כ"ה:]: 'בכור בזמן הזה אין נשחט בלא מום, מופגי שקדשים הוא, דמאל"ו הוא קדוש, והשוחטו כשהוא תם הוי שוחט קדשים בחוץ וענוש כרת'. ומבאר בשו"ע [ז"ד ש"כ ו'] שבזה"ז מוצה להקנות לנכרי חלק מהבהמה כשהיא מעוברת באופן שע"כ תיפטר מבכורה כדי שלא יבא לידי תקלה.

מעשה שנתן לכהן להקניטו

והנה מעשה ברב גדול שהיה כהן והיה אי שרצה להרע לו והניח לו בפתח ביתו טלה וכתב עליו שהוא בכור, וכוננתו היתה שלאותו רב יהיה טירדא לטפל באותו טלה בכור עד שיפול בו מום מאל"ו, ושמעתי שאותו רב באמת טיפל באותו בכור עד שמות הבכור.

ועי' שו"ע ז"ד [ש"י ס"ד] אם הכהן מוסרב מלקבלו מפני שיש בו טורח גדול בזמן הזה להטפל בו עד שיפול בו מום, אינו רשאי, מפני שגראה כמבזה מתנות כהונה, וכי רמיא זאפילו ספק בכור, עריך הכהן לקבלו מיד ישראל הנותן לו, ודוקא בספק שבא מעינמו, אבל במקום שפשע הישראל, כגון שקנה פרה חולבת מן העובד כוכבים, או שהיה יכול למוכרו הבכור לעובד כוכבים קודם שנגולד, ולא עשה, אין הכהן עריך לקבלו, ואפילו במקום שערך לקבל, אסור לישראל ליתן לו להקניטו או לנקום מנוגו, ובש"ד כ' ע"ד הרמ"א זאם נראה שעושה כן א"צ הכהן לקבלו, מחר"י מתשובת מחר"מ.

והנה נד"ד לכא' דמי למוטי"כ רמ"א שאם היה ישראל יכול למוכרו חלק לגוי ולפטור מבכורה, ואפשר שכיון שהניח את הטלה ברשותו שוב אין רשאי להפטר ממונו, וצ"ע.

עד אחד בכתב

ולכא' היינו משום עד אחד נאמן באיסורים, ואף שלא היה מפיו אלא ע"י כתב י"ל שלענין עד אחד נאמן באיסורים אין חסרון של מפיהם ולא מפי כתבם, וכי בנובי"ת [ח"מ ד'] שבעד אחד נאמן באיסורים נאמן בכתב, וכן בקצ"ח [מ"ט סוסק"ז], ובנתה"מ [סוס"י רמ"ד] ובאו"ש [עדות פ"ט הי"א], והאמרי בינה [עדות י"י] דן דאף באיסורים כשגריך ב' עדים אם כשר מפי כתבם, ועי"ש דתלי אי בעי הגדה בב"ד, א.ה. וכ"כ המאירי יבמות פח. בשם גאון, והריטב"א בשט"מ כתובות כד:].

כשאין ידוע מי הכותב

והנה בנתה"מ [מ"ו סק"ה] כ' זלפענ"ד נראה, דהא דקיום שטרות דרבנן, בעינן עכ"פ שגודעו העדים מי הם, רק שכתב ידם אינו ניכר...!

ועוד כ' שם ידעה עיקר הטעם דאין עריך קיום מדארייתא, הוא משום דהוא מילתא דעבידא לגלוי ומירתת לזיף, ואם נאמר דאפילו בכה"ג אין עריך קיום מדארייתא, מאי מירתת איכא הכא, הא בידו לזיף עדים כרצונו ואמר שהם עדים מסוף העולם שאין ידוע מקומן של העדים, אלא ודאי כשאומר כן, ניכר זיפו להב"ד, דהרופה לשקר יחוק עדותו, ועריך קיום מדארייתא, רק מן הסתם לא חיישינן לזוז שזיף, כי דא הוא דילמא ישאלו הבי"ד על מקומן של העדים, ואם יאמר שאינו ידוע, הרי ניכר זיפו לב"ד, ואם יאמר המקום של העדים, מילתא דעבידא לגלוי הוא.

ולפ"ז הרי כ"ש בנידון דין שאותו שכתב שהטלה הוא בכור לא כתב את שמו ואין ניכר מי הכותב ואין זו עדות כלל דאין דא כלל לשקר באופן זה.

מעיד מחמת שגאה

והנה בסנהדרין כז: ס"ל לרי' יהודה שישנא שלא דיבר עמו שלשה ימים פסול לעדות, ורבנן סוברים לא נחשדו ישראל על כך, ובשו"ע [ל"ג ס"א] פ' שישנא כשר לעדות, והיינו שישנא לא נחשד לשקר, אבל יש לדון דכל זה הוא בישנא שמועיד עדות סתם, אבל בישנא שרואים שכל מה שבא הוא מחמת שגאתו, שהרי כל מה שהביא את הטלה לבית הכהן הוא מחמת שגאתו, יש לדון שאין נאמן, שהרי יסוד נאמנות של עד הוא משום שנוקטים שמבקש האמת, אבל כאן הרי לא בא לבקש האמת אלא בא להרע לו וא"כ אפשר להאמין לו, וצ"ע בב"ז.

והנה אף אם א"א לסמוך על ס' אלו לענין לשחטו או להטיל בו מום, אבל אפשר שע"כ אין חיוב לקבל את הבכור.

[א.ה. בתשו' מהרש"ל ל"ג דכ' בתו"ד זול"ו דמיסתפינא מרבתי וחברי' אמינא דישנא גמור פסול להעיד, והניחו לנו מקום להתגדר בו, דבוודאי שונא גמור כהרוג וכדומה לו פסול לעדות, ולא פליגי אלא בסתם שונא היינו שלא דיבר עמו ג' ימים, אבל שונא גמור שהוא לו כאחד מן הרודפים ומבקש להתנקם ממנו אין דף נוגע בעדות גדול מזה, וכל היכא דאיכא למיחש שהוא עושה להנאתו פסלינן, [בבבב"ג [הגה"ט ל"ג ד'] הביא כן מוהריב"ל ומוהרש"ד], אך התנאים [ל"ג ב'] והכנסת יחזקאל [פ"ט] האריכו ופליגי דבכל שונא מכשרי רבנן, ויעוי' משי"כ הגרי"פ [על הרס"ג עשה י"ט], ויעוי' בש"י [במנות פט"ז הי"ד] דחמש נשים שישנאות שפסולות להעידה דאין דין זה בזכרים].

*

פדיון פט"ח בשו"י בעבדים וקרקעות

בבכורות י"ב מבואר דאפשר לפדות פט"ח בכל דבר בשו"י דלא יהא חמור מן ההקדש, ולפ"ז הי' נ' שכמו שהקדש א"א לפדות בקרקע ועבדים ושטרות הי'נ שא"א לפדות פט"ח בשו"י בעבדים שטרות וקרקעות, ועי' בדף ג"א אין פודין בקרקעות כו', ופרש"י 'בכור אדם, וצ"ע שגם בכור בהמה א"א לפדות, שו"ר בשי' למורא כאן וגם בדף ג"א שכי' כן, אלא שכי' שלא מוצא כן בשו"ע, וגם הקי' שבמשיגה לקמן אמרו שא"א לפדות בכור אדם והקדשות בעבדים שטרות וקרקעות ולמה לא נקטו גם פט"ח, ולולא רש"י היה אפ"ל שהכונה גם על פטור חמור, ועי' באו"ש הל' בכורים שכי' שאפשר לפדות פט"ח בשו"י בעבדים שטרות וקרקעות, [א.ה. והכונ"ח כ"ד ב' הסתפק בזה].

*

בהפטרטה בענין אליהו בהר הכרמל

בביאור כל ענין מעשה דאליהו בהר הכרמל עי' בס' אמרות טהורות על עניני תשובה פרק י"ב.

עשה שיש בו כרת

הנה מצינו כמה חומרות בעשה שיש בו כרת, (א) בפסחים נט. עשה שיש בו כרת דוחה עשה שאין בו כרת, (ב) עי' רמב"ם [פ"א מתשובה הי"ד] עשה שאין בו כרת אם עשה תשובה אינו זו עד שמוחלין לו, ומשמע עשה שיש בו כרת אינו מתכפר מיד אלא דינו כשאר חייבי כרת,

בעזה"ה

ג) והנה כל עשה א"צ להוציא יותר מחומש, ובמנ"ח [ה'] מבואר שעשה שיש בו כרת יצריך להוציא יותר מחומש, ד). ובתו' מגילה [כ. ד"ה דכתיב] מבואר שעשה שיש בו כרת אין בו פטור של מצות עשה שהזמן גרמא, ועי' בס' תיבת גמא [פר' תזריע]. ה) ובערוך לנר [סוכה כ"ה] מבואר שעוסק במצוה פטור מן המצוה אינו פטור ממצוה שיש בה כרת, ו) ועוד מצינו בס' תיבת גמא להפכו"ג [ריש פ' תזריע] דאף שאין עשה דוחה ל"ת שיש בו כרת אבל עשה שיש בו כרת דוחה ל"ת שיש בו כרת. ז) והנה ד' הרמב"ם שספק דאורייתא מה"ת לקולא ורק מדרבנן לחומרא, ובכס"מ [פ"ט מטו"מ הי"ב] הביא ג"י ישנה ברמב"ם שבאסור כרת ספקו לחומרא מה"ת, ויל"ע איך הדין בספק עשה שיש בו כרת. ח) מי שלקה ושנה בית דין מכניסין אותו לכיפה, ובגמ' מושם דלקה ושנה בית דין כונסין אותו לכיפה, אמר רבי ירמיה אמר רבי שמעון בן לקיש הכא במלקיות של כריתות עסקינן, ובחי' הגרי"פ [על ס' המצוות לרס"ג ח"ג בפתחה אות כ"ב, כז ב' מדפי הספר] דייק מל' הרמב"ם מי שעבר על איסור כרת, דמוטמע שגם אם עבר על עשה שיש בו כרת כגון פסח כונסים אותו לכיפה.

עשה שיש בו מיתה ביד"ש

והנה מצינו עשה שיש בו מיתה ביד"ש, עי' רמב"ם [סנהדרין פ"ט ה"ג] 'המשמש בלא קדוש ידים ורגלים, ונביא שכבש נבואתו, או שעבר על דברי עצמו, והעובר על דברי נביא, ויש לדון מה דינו בכל הנ"ל, אם צריך ליתן יותר מחומש, וכן עוסק במצוה פטור ממונה.

ובמנ"ח [מצוה שס"ד אות כ"ו] כ' שלענין תשובה עשה שיש בו מיתה ביד"ש דינו כחיבי כריתות, והביא כן מס' עשרה מאמרות.

ולענין עבר עבירה שיש בה כריתות ושנה שמכניסים אותו לכיפה כ' [בחי' הגרי"פ על רס"ג ח"ג אות כ"ב] שגם במיתה ביד"ש מכניסין לכיפה, והביא כן מס' חמרא וח"י סנהדרין [פ"ג א'] בשם תלמידי רי"פ, וכן מצינו בס' באר ראי [בחי' מוכה"ל דיסקין על משניות סנהדרין פרק י"א מטו"מ תס"ג מדפי הספר] שצידד שגם בחיבי מיתה ביד"ש כן, וא"כ אם נימא שגם בעשה של כרת מכניסים לכיפה כד' הגרי"פ הרי שגם בעשה שיש בו מיתה ביד"ש.

מיתה ביד"ש וכרת מה חמור יותר

באבג"מ ס"י קע"ד כ' שלרבי [פסחים ל"ג] שהזיד במעילה במיתה הרי אשה שנאסרה עליו בקונם כיון שאסורה באיסור מיתה ביד"ש לא תפסי בה קידושין, ופטורה מיבום וחליצה כמו חיבי כריתות, והביא מקרבן אהרן שמיתה ביד"ש חמורה מכתת, וע"ש במג"ה לאבג"מ דהק' מפסחים דף ל"ב ושבת כ"ה דכרת חמור מומיתה ביד"ש, וכמו כן ק' מכריתות כ"ג ע"ב, ועי' פ"י הראב"ד לתו"כ פ' ויקרא דבורא דחובה פרשתא י"א אות ח', ועמ"ש"כ לקמן.

ועי' תו' עירובין כו: שלעורך כל מצוה מותר לילך בבית הפרס ע"י בדיקה, ולמה אמרו בפסחים דף י"ב שהתירו בית הפרס בפסח מושם שהוא מצוה שיש בה כרת, ות"י שכל מצוה התירו בית הפרס, אבל באופן שאם נטמא בבית הפרס הרי הוא בכרת או במיתה ביד"ש כגון אכילת פסח או אכילת תרומה בטומאת הגוף שיש בה מיתה ביד"ש, התירו רק לעורך מצוה שיש בה כרת, ויל"ע אם היצ' התירו לעורך מצוה שיש בה מיתה ביד"ש.

אם עשה שיש בו מיתה ביד"ש דוחה לאו של כרת

והנה יל"ע להמבואר בס' תיבת גמא שעשה שיש בו כרת דוחה לאו שיש בו כרת ומבואר בדבריו שדוחה גם לאו דשבת שיש בו מיתה ביד"ש, איך הדין אם עשה שיש בו מיתה ביד"ש אם דוחה ל"ת שיש בו כרת.

מה החידוש באליהו בהר הכרמל

והנה ביבמות ז' א"י י"ט (דברים י"ח) אליו תשמעון, אפילו אמר לך עבדך על אחת מכל מצוות שבתורה, כגון אליהו בהר הכרמל, הכל לפי שעשה שמעו לו, שאני התם, דכתיב אליו תשמעון, וליגמר מיניה מוגדר מילתא שאני.

ולכא' מה החידוש בזה שיש לשמוע בקול נביא אפי' אמר לו לעבור על ד"ת, והרי יש מ"ע לשמוע בקול נביא ועדל"ת, ואף ששחטו חוץ הוא בכרת, אבל ביטול מצוה לשמוע בקול נביא הוא עשה שיש בו מיתה ביד"ש, וא"כ נימא שידחה ל"ת שיש בו כרת.

ת"י א', די"ל דלולא הילפותא היה אפ"ל דאין כלל מ"ע לשמוע בקול נביא כשהוא נגד דין תורה. ת"י ב', וגם ע"ש בתו' שיש לשמוע לפי שעה גם אינו על פי הדיבור, ואפשר שכשאינו על פי הדיבור אין בו מיתה ביד"ש. ובמ"ש"כ בשם תיבת גמא שעשה שיש בו כרת דוחה ל"ת שיש בו כרת, הנה עי' ביבמות ה' ב' שרצו ללמוד שעשה דוחה ל"ת שיש בו כרת מכל"ה ופסח ותמוז שדוחים שבת, ודחו בגמ' שא"א ללמוד מפסח ומילה שכן כרת, והיינו שכוון שמילה יש בה כרת ע"כ דוחה לאו שיש בו כרת, ונמציא שמילה דוחה לאו שיש בו כרת וגם לאו שיש בו מיתה ביד"ש כמו שבת.

אם עשה של מילה דוחה לאו של מכה אביו

ועי' מוש"כ בסנהדרין דף פ"ד לענין אדם ערל שרצה שבנו שהיה רופא יכול אותו, וצ"ע בסוג"י שם בסנהדרין, (ועי' שו"ת מנחת יצחק ח"א כ"ז), אבל יש לדון עוד שעשה של מילה ידחה איסור של חובל באביו, ואמנם בחובל באביו יש מיתה, אבל אפשר דעשה של מילה שיש בו כרת דוחה ל"ת שיש בו מיתה ביד"ש.

*

בד' מנ"ח גבי חצי ישראל חצי גוי מה יעשה בפסח

ביבמות כ"ז א' בגמ' מבואר שלד' רב אויב גוי שמכר עיניו לישראל נקנה לו קנין הגוף גם בלא טבילה וא"י להתגייר, ובמנ"ח מצוה שמו"ז כ' שאם מכר עיניו לבי' ישראלים וא' שחררו הרי זה גוי שחציו קנו לישראל וחציו אינו קנו, ונמציא שחציו שאינו קנו יכול להתגייר וחציו קנוו אין יכול להתגייר, ואם נתגייר הרי"ז חצי גוי וחצי ישראל, וע"ש שדן מה יעשה בשבת שהרי גוי שישבת חייב מיתה וחציו ישראל א"י לעשות מלאכה.

ועוד דן מה יעשה בק"פ שאם יעשה יש עליו חיוב כרת, והרי אין יכול לאכול מפני חציו הנכרי שאסור בק"פ, ודן במנ"ח אם נימא שעשה של אכילת פסח של חציו ישראל ידחה ל"ת של חציו הגוי שאסור לאכול, והביא מטו"מ שאפשר שעשה של חצי א' ידחה לאו שבחציו שני.

ואמר הרב אברהם ישראל' נ"י די"ל שעשה של כרת שפיר דוחה ע"פ הגמ' ביבמות ה' ב', ולכא' אכתי י"ל שדוחה ל"ת שיש בו כרת ולא לאו שיש בו מיתה ביד"ש אדם, אבל בד' תיבת גמא הנ"ל מבואר שעשה של מילה היה דוחה ל"ת של שבת שיש בה מיתה ביד"ש.

*

הנה המחטיא הרבים אין מספיקים בידו לעשות תשובה כמבואר ביזמא דף פ"ז ורמב"ם פ"ד מהל' תשובה ה"א, ושמועתי מהגאון רבי מנחם צבי ברל"ן שליט"א שיש להוכיח שתפילה מועלת על זה, והנה נביא הבעל היו מחטיאים את הרבים ואעפ"כ מצינו שאחר שנעשה נס שירדה אש מן השמים על מה שהקריב אליהו אמרו כולם ד' הוא האלקים, אלא מושם שאליהו התפלל כמבואר במלכים א' פרק י"ח יענני ד' עניי וידעו העם הזה כי אתה ד' האלקים ואתה הסבת את לבם אחרנית, ותפילה עוזרת לזה.

[א.ה. לכא' הנידון הוא לרמב"ם דמועכים מוננו את התשובה, והמחזר"ש [סנהדרין קז:] כ' שדוחות רעות שייצאו מהעבירות שעשה מעכבין בידו, אך התי"ט [אבות פ"ה מ"ח] פ"י דרק אין מסייעין מהשמים].

[א.ה. יל"ד אם שבו בתשובה שלימה או רק שקבלו ע"ע שלא לעבוד ע"ז, דחה לגבי פרים איתא [שבת פח.] דקבלו את התורה מאהבה, והק' תוס' דכבר קבלו בימי יחושע, ות"י דרק קבלו שלא לעבוד ע"ז, והצ"ח יחזיק מינוי אליהו, וצ"ל כתי' תוס' דרק קבלו שלא לעבוד ע"ז, אך יל"ד דלא היה קבלת כל ישראל, עו"ל"ד דהכא גם תלמידיהם חזרו בתשובה, ובגמ' איתא דהטעם דאין מספיקין בידו זהו כד' שלא יחא הוא בגן עדן ותלמידיו בגיהנום, עו"ל"ד דתפילה של צדיק מנחה, אך אין ראיה לתפילה עינינו].

שיעורי צבא הלוי

פרשת כי תשא תשפ"ד

בדינא דשתיית חלב בתוך ה' שעות לאחר שכבר בירך

(מסכת חולין דף ק"ה ע"א)

א ד' הגר"ח בזה דלא ישתה. **ב** ד' רב אחד דלספרדים צריך לשתות, ואף בתענית. **ג** ב' נידונים בזה. **ד** ב' בד' השע"ת שחילק בד' הברכ"י בין תענית יחיד ל' צומות. **ה** עוד נידון דלהרמב"ם והשולחן ערוך אף אי יטעם לא ינצל מברכה לבטלה. **ו** צד לומר איפכא דלאשכנזים מותר לטעום, ולספרדים אסור לטעום. **ז** פלוגתת המשנ"ב וגדול א', והבי' בזה. **ח** ב' בשע"ת דס"ל כגדול א', ולמשנ"ב לא יטעם. **ט** הוכחה מד' הרמב"ם דלא כהנתה"מ. **י** נידון בד' הרמב"ם. **יא** קו' ברמב"ם גבי אכילה קודם קידוש. **יב** נידון אי יש ברכה באכילה חוץ לסוכה. **יג** גבי אכילת קטן קודם קידוש. **יד** נידון באכילה קודם קידוש אי צריך ליתן את כל ממונו. **טו** היסוד דאכילת איסור הבאה ממצוה, נידון בהמצוה עצמה. **טז** יישוב לפ"ז ברמב"ם דלעיל גבי קידוש. **יז** נידון לפ"ז באכילה אחר אפיקומן וקודם התפילה, דיהא אפשר לברך. **יח** הפשיטות לפ"ז בסוכה גבי ברכה דיברך, ול"צ יותר מחומש. **יט** ג' הוכחות לזה. **כ** ולפ"ז בתענית יטעם, ובחלב לא יטעם.

"לא תבשל גדי בחלב אמו" (שמות פרק ל"ד פסוק כ"ו).
דעת הגר"ח בזה דלא ישתה

א. מעשה בא' שבידך ברכת שהכל על כוס חלב, ולאחר שסיים לברך וקודם ששתה, נזכר שהוא תוך ו' שעות מאכילת בשר, והנו האם צריך לשתות כדי שלא יהא ברכה לבטלה, ויעבור על גזירת ו' שעות, או דלמא שלא ישתה לחלב ויעבור על ברכה לבטלה, ואמרו בשם כבוד הגר"ח קניבסקי זצוק"ל שלא ישתה, [ועיין כף החיים (י"ד סימן פ"ט ס"ק ו)].

ב. דברי רב אחד דלספרדים צריך לשתות ואף בתענית
ב. ורב אחד כתב שכל זה אתי שפיר לפי הסוברים שברכה לבטלה היא דרבנן, וכדכתב המשנה ברורה (סימן רט"ו ס"ק כ'), בשם כמה ראשונים, אבל הנהגים כפי דעת השולחן ערוך (סימן רט"ו סעיף ד'), שברכה לבטלה הוא איסור דאורייתא, אם כן עדיף לעבור על איסור שתיית חלב תוך ו' שעות מאכילת בשר, שהוא רק דרבנן, ועדיף הוא מלעבור על איסור דאורייתא.

וכן כתב שם לענין מי שבידך בתענית צבור, על מאכל, או משקה, ועדיין לא שתה ואכל, ונזכר שהוא תענית, כתב שם דלנהגים כשולחן ערוך, שישתה משהו, כדי שלא יהא ברכה לבטלה, [ועיין חו"א (סימן קל"ז ס"ק ה)].

ב' נידונים בזה
ג. ולכאורה יש לעיין איך אפשר לעבור על איסור לשתות חלב תוך ו' שעות, או לאכול בתענית, כדי להנצל מאיסור אחר.

ומיהו מציונו בשבת (דף ד' ע"א), "אמר רב ביבי בר אבבי, הדביק פת בתנור, התירו לו לרדותה, קודם שיבא לידי איסור סקילה", וכן נפסק בשולחן ערוך (סימן רנ"ד סעיף ו'), דאיתא "ואם נתנו בשבת אפילו במזיד, מותר לו לרדות קודם שיאפה, כדי שלא יבא לידי איסור סקילה". ויש לדון לפי זה אם מותר לעבור על איסור דרבנן, כדי להנצל מאיסור הזכרת שם שמים לבטלה אם הוא דאורייתא.

ומצינו גבי מוקצה ברמ"א (סימן תקט"ו ס"א), "ואפילו עבר ונתן לפיו, ולעסו, אסור לבלעו", ובמשנה ברורה (ס"ח ה'), כתב "והוא הדין אם בשוגג נתן לתוך פיו, ומשמע מסתימת הפוסקים דאפילו אם כבר ברח על זה, אסור לבלוע, דמוקצה הוא, כשאר אכילת איסור".

ב' בד' השע"ת שחילק בד' הברכ"י בין תענית יחיד ל' צומות
ד. וכתב השערי תשובה (על השולחן ערוך, סימן תקס"ח ס"א), "וכתב ב"י בשם נחפה בכסף, דמי שהיה שריר בתענית ולקח איזה מאכל ובידך עליו, ונזכר מהתענית, יאכל פחות מכזית, מפני הברכה, והתענית עולה לו, ובאדמת קודש גמגום בזה, ואין דבריו נראה, וכן מהה"ש דרמזיאן כתב שיש לעשות כן ע"ש", וכתב השערי תשובה (במוסגר), "וצריך עיון בד' צומות, שנראה דאסורים, יש לו לומר מיד שנוכר ברוך שם כבוד מלכותו".
 ובברכי יוסף [א.ה.]. דהוא הוכתב ב"י בשם נחפה בכסף, מבואר שישע"ת פחות מכזית, ובשערי תשובה כתב שכל זה בתענית שקיבל עליו בעצמו, ולא בד' תעניות, והדברים צריכים ביאור דמאי שנא.

ובהנחה שערך ברכי יוסף, ציין שדעת הברכי יוסף, בשו"ת חיים שאל (ח"א, סימן ד'), שבדבר שאוסר על עצמו, אין איסור חצי שיעור, (וכ"כ במחזיק ברכה סימן תע"ח) ומיהו בברכי יוסף (י"ד סימן רל"ד), נקט שיש איסור חצי שיעור באיסור נדר.
 ועכ"פ אם נימא שאין איסור, הרי מבואר מה שכתב שישע"ת חצי שיעור, וא"ש דברי השערי תשובה שזה רק בתענית שקיבל עליו בעצמו, ולא בד' תעניות אסור לבלוע אף חצי זית.

עוד נידון דלהרמב"ם והשולחן ערוך אף אי יטעם לא ינצל מברכה לבטלה
ה. ויש לדון עוד, שאף אם יטעם, לא יציל עצמו מן האיסור של ברכה לבטלה, דהרמב"ם (פ"א מברכות ה"א), כתב "כל האוכל דבר האסור, בין בודון בין בשוגג, אינו מברך עליו, לא בתחלה ולא בסוף, כיצד הרי שאכל טבל של דבריהם, או שאכל מעשר ראשון שלא טבלו תרומותיו, או מעשר שני והקדש שלא נפדו כהלכתן, אינו מברך, ואין צריך לומר אם אכל נבלות וטרפות, או שתה יין נסך, וכיוצא ב", וכן נפסק בשולחן ערוך (סימן קצ"א א').

וא"כ לכאורה כיון שאסור לאכול בתענית, וכן אסור לאכול חלב אחר בשר, הרי גם אם יאכל, אין על זה ברכה, ואין ינצל על ידי כן מברכה לבטלה.

צד לומר איפכא דלאשכנזים מותר לטעום, ולספרדים אסור לטעום
ו. אלא שלפי זה נראה לדון איפכא, שהרי דעת הרמ"א ששתיית ואכילת חלב אחר בשר, אסורה רק ממנהג, ולדעת השולחן ערוך אסור מדינא, וא"כ יש לומר שלדעת השולחן ערוך לא יטעם, כיון שגם אם יטעם לא ינצל מאיסור, ולדעת הרמ"א יכול לטעום, כיון דאפשר שדבר שנאסר ממנהג, אינו בכלל דברי הרמב"ם שאין ע"ז ברכה.

ואם כן נמצא איפכא מדברי אותו רב, בשתיית חלב בתוך ו' שעות מאכילת בשר, שלנוהגים על פי השולחן ערוך יהא אסור לטעום, ולנוהגים על פי הרמ"א, יהא מותר לטעום.

ומיהו בלאו הכי להסוברים שברכה לבטלה אינה איסור תורה, אלא רק איסור דרבנן, שוב יש לומר שלא יטעם.
פלוגתת המשנ"ב וגדול אחד, והביאור בזה
ז. ובשולחן ערוך (סימן קצ"ו סעיף א'), כתב "אכל דבר איסור, אף על פי שאינו אסור אלא מדרבנן, אין מומנין עליו ואין מברכין עליו לא בתחלה ולא בסוף", וכתב המשנה ברורה (שם ס"ק א'), "דבר איסור. אפילו אין איסורו בעצם, אלא משום שהוא אסור על עצמו דבר זה", וכתב בשער הציון (ס"ק א'), "תוספתא פרק ב' דדמאי, כיוצא בו, לא יושיט כוס יין לנזיר וכו', ועל כולן אין מברכין ואין מומנין עליו, ואין עונין אחריו אמן, ודלא כאותה תשובה שהובאה בשערי תשובה בשם גדול אחד, וכבר השיג על זה גם כן בספר מגן גבורים".
 ויש לומר דתליא במחלוקת האחרונים אם איסורי נזיר הוא כנדר, כמש"כ באבני מלואים (בתשובה כ"ב), בשם מהר"י בן לב, שהוא איסור חפצא שאוסר ג' מינים אלו, ודעת המהרי"ט שמקבל עליו תואר נזיר, וממילא אסרתו תורה בכל איסורי נזיר.
 והשתא אם הוי איסור שהוא מקבל עליו, א"כ מוכח שגם בזה אין ברכה, וכדברי המשנה ברורה, ולמהרי"ט שמקבל עליו תואר נזיר, וממילא אסרתו תורה, יש לומר שאין ראייה לנדר שהוא אסור.

ביאור בשערי תשובה דסבירא ליה כגדול אחד, ולמשנה ברורה לא יטעם
ח. ולפי אותה תשובה של גדול אחד שבאיסור נדר לא חשיב מנאץ, א"כ היה אפשר לבאר דברי השערי תשובה (הובא לעיל, סימן תקס"ח), על דרך זה, והיינו שמי שבידך בתענית שקיבל על עצמו יכול לטעום, שעל ידי כך ינצל מברכה לבטלה, כיון שזה איסור שקיבל על עצמו, אבל בד' תעניות שזה איסור חכמים, הרי בזה גם אם יטעום לא ינצל מאיסור. ולפי זה לפי שמסקנת המשנה ברורה שגם באיסור נדר, חשיב מנאץ, הרי שגם בזה לא יטעם, [אא"כ נימא שאין בזה איסור ח"ש].

הוכחה מדברי הרמב"ם דלא כהנתיות המשפט
ט. ואגב יש להעיר עוד שבדברי הרמב"ם איתא שגם באיסור דרבנן בשוגג אין ברכה, ומבואר שאיסור דרבנן חשיב עבירה גם בשוגג.
 ועיין בביתוס המשפט (סימן רל"ד), שכתב שאיסור דרבנן בשוגג אינו עבירה, ואין צריך כפרה, עיין שם גבי קנה מאכל ואכלו, ונמצא איסור דרבנן, דלא הוי מקח טעות, ע"ש.
 ובאמת שהאחרונים הוכיחו מכמה מקומות שיש איסור, עיין באור שמה (פ"א מגירושין ה"ז), שמדברי הרמב"ם והכסף משנה (פ"א מאיסור"ב ה"ב), מבואר דבא על שניות בשוגג חייב לשמים.

ועיין בדברי חיים (להג"י אורבך, דיני נזקי ממון סימן א', בהוספה מבנו הגאון בעל אמרי בינה), שהוכיח גם כן דלא כהנתה"מ, ממתניתין דתרומות (פ"א מ"ב), שהאוכל דבש חמרים, ויין תפוחים, ושאר מי פירות, של תרומה, דר' אליעזר מחייב קרן וחומש, והרי לכמה פוסקים תרומת פירות היא דרבנן, וחומש משום כפרה הוא.
 ועיין ברמ"א (י"ד ס"ס ק"ג), דכתב דמי ששתה יין נסך בשוגג צריך כפרה, ומשמע אף בסתם יינם שהוא דרבנן, ועכ"פ גם מדברי הרמב"ם דלעיל מוכח דלא כנתה"מ.
 ואמרת ראייה זו לכבוד הגר"ל שליט"א, ואמר שאף אם אין איסור דרבנן בשוגג, אבל כל תקנה דרבנן תיקנו כעין דאורייתא, וכיון שעל איסור דאורייתא אין ברכה, הכי נמי תיקנו שבאיסור דרבנן שלא תהא על זה ברכה, ומחאי טעמא אסור ליתן איסור דרבנן למי שאינו יודע שהוא אסור, דאף אם אין לו איסור, כיון שאינו יודע, אבל כשתיקנו איסור, נכלל בזה שלא יתנו לו, כמו שאסור ליתן לו איסור דאורייתא.

נידון בדברי הרמב"ם
י. עוד יש לדון [בדרך אגב], בדברי הרמב"ם, שאיסור בשוגג אין טעון ברכה, דהרי כיון שהיה שוגג, ודאי שבידך, ומאי שייך להחזירו שלא יברך, ואמנם נפקא מיניה לענין ברכה אחרונה, אבל הרמב"ם כלל כאן גם ברכה ראשונה.
 ויש לומר דנפקא מינה אם הוציא בברכתו אחר שאוכל דבר היתר, דכיון שדבר איסור לאו בר ברכה הוא, חשיב כלא בירך, ואין מוציא אחרים ידי חובתן.
 ועוד נפקא מינה לענין אם הוא עצמו רוצה לאכול אחר כך דבר היתר, האם יצא בברכה זו.

קושיא ברמב"ם גבי אכילה קודם קידוש
יא. ולענין א' שבידך ביום התענית, יש לדון בזה, דהנה רמב"ם (פ"ד מברכות ה"ח), כתב "היו שותין, ואמרו בואו ונברך ברכת המזון, או בואו ונקדש קידוש היום, נאסר עליהם לשתות עד שיברכו או יקדשו, ואם רצו לחזור ולשתות קודם שיברכו או יקדשו, אע"פ שאינם רשאים, צריכים לחזור ולברך תחלה, בורא פרי הגפן, ואח"כ ישתו", וכן הוא בשולחן ערוך (סימן רע"א ס"ח).
 ולכאורה קשה מאוד איך יברכו על אכילה לפני קידוש, והרי זו אכילת איסור, [מלבד מה שצ"ע שהרמב"ם והשולחן ערוך, כתבו דין לרשעים שאינם מקיימים הדין, ורוצים לשתות, אף שאין רשאים, דמכל מקום יברכו].

יב. וזה מכבר נסתפקתי באוכל חוץ לסוכה, אם שייך על זה דלמא דברכתו הוי מנאץ.

ואי נימא שגם בזה חשיב מנאץ, יצא דבר חידוש שאם אוכל כוית מתחייב בברכת המזון, שהרי אין איסור לאכול כוית חוץ לסוכה, ואם אחר כך אבל יותר מכביצה, נפטר למפרע, שהרי נמצא שכל האכילה נעשית אכילת איסור.

אולם יש מקום לומר שמנאץ הוא רק היבט שאוכל אכילה שיש בה איסור, אבל חוץ לסוכה אין זה איסור אלא הוא ביטול מצוה, [וכמש"כ הגרע"א (סוכה דף כ"ה ע"א) דמהאי טעמא שייך בזה עוסק במצוה פטור מן המצוה], ועל זה לא נאמר מנאץ. ועיין ברעק"א (סוכה כ"ה ע"א), שהק' להגרע"א למה יש פטור של עוסק במצוה, והרי עובר על זה בידים כשאוכל חוץ לסוכה ותי' להגרע"א שאין איסור לאכול חוץ לסוכה, אלא שמצוה עליו לאכול בסוכה, וכל שהוא עוסק במצוה פטור מן המצוה, ואין מוטל עליו לאכול בסוכה ע"ש.

ובפני יהושע בסוכה (דף כ"ה ע"א), נראה מדבריו שיש איסור באכילה חוץ לסוכה, ע"ש שדן בהא דתנן שלוחי מצוה פטורים מן הסוכה, מאי שנא דנקט סוכה טפי משאר מצוה, וכתב "ללא דמי לשאר מצוה עשה, שאינן אלא בשב ואל תעשה כשבטל מהם, משא"כ בסוכה איכא נמי איסורא בקום עשה כשאוכל ושותה וישן חוץ לסוכה ואפשר נמי דעכ"פ הוי לן לחייבו משום מראית עיני".

ובמנחת חינוך (מצוה שכ"ה), כתב לתרץ קושיית התוספות, למה לי קרא לפסול סוכה גזולה, ותיפוק ליה משום מצוה הבאה בעבירה, ותירץ דמשום מצוה הבאה בעבירה אף שלא קיים המצוה, אבל לא חשיב שישב חוץ לסוכה, ומשמע מדבריו שיש איסור לאכול חוץ לסוכה ולא רק מצוה עשה לאכול בסוכה, וכבר העירו בזה האחרונים.

ובאבני נזר (או"ח סימן תפ"א), מביאר בדבריו שיש איסור לאכול חוץ לסוכה, ועיין במג"א (סימן תר"מ), שאסור ליתן לקטן לאכול חוץ לסוכה משום לא תאכילום.

וצ"ע בלשון הגמרא במסכת עירובין (דף פ"ו ע"ב), בדברי ר' יוסי שמחיצה תלויה מתרת, "עד כאן לא קאמר ר' יוסי אלא בסוכה דאיסור עשה הוא, אבל שבת דאיסור סקילה הוא לא אמר", הרי מצינו כאן לשון איסור עשה, וע"ע.

ומיהו גמרא זו הוחרת, במסכת סוכה (דף ט"ז ע"ב) באופן אחר, וכך איתא שם "עד כאן לא קאמר ר' יוסי הכא, אלא בסוכה דמצוה עשה, אבל שבת דאיסור סקילה לא".

והשתא אם יאכל חוץ לסוכה תליא בהאי נידון, דאם יש בזה איסור, אפשר שאין על זה ברכה, אבל אם אין בזה איסור, אלא רק מבטל מצוה עשה, יש לומר שעל אכילה שאינה של איסור, אלא של ביטול מצוה, יש ברכה.

ואם נימא שגם אוכל חוץ לסוכה, אין על זה ברכה, יתחדש שאם אבל כוית יתחייב בברכת המזון, שהרי אין זה אסור לאכול חוץ לסוכה, ואם שוב אבל יותר מכביצה, יפטר מברכת המזון.

נידון אי יש ברכה באכילה חוץ לסוכה

יג. ובשולחן ערוך (סימן רצ"ו ס"ג) איתא "אם אין לו יין ולא שר ושרא משקין, יש אומרים שמותר לו לאכול, ויש אומרים שאם מצפה שיהיה לו למחר, לא יאכל עד למחר שיבדיל". ומבואר שכל שאין לו יין אין איסור לאכול, ורק שנחלקו בכישו לו יין למחר, כלומר שאיסור אכילה קודם הבדלה, הוא מחמת המצוה, וכל שאין לו יין ואין עליו חיוב הבדלה, הרי שאין לו איסור אכילה.

ובמגן אברהם (סימן רס"ט ס"ק א'), דן האם מותר ליתן לקטן לאכול לפני קידוש, וכתב דאף להסוברים שהוא איסור דרבנן, אסור ליתן לו בידים, וקשה דהרי להמבואר בשולחן ערוך כל החיובים הוא רק מחמת חיוב קידוש.

ועל כרחק צריך לומר דכיון שיש עליו חיוב קידוש משום חינוך, ממילא שייך ביה גם את האיסור שאין לאכול לפני קידוש.

ומצינו מחלוקת אם משום חינוך יש חיוב על הקטן עצמו, דרש"י בברכות (דף מ"ח ע"א), סבירא ליה שיש חיוב על אביו לחנכו, אבל על הקטן עצמו אין חיוב, והתוספות חולקים, וסבירא להו דיש מצוה גם על הקטן עצמו, ודברי המגן אברהם עולים יותר כשיטת התוספות שיש חיוב גם על הקטן עצמו, ולכך שייך בו גם את האיסור שאין לאכול לפני קידוש.

נידון באכילה קודם קידוש אי צריך ליתן את כל ממונו

יד. והנה קיימא לן שצריך ליתן כל ממונו כדי לא לעבור על לא תעשה, וכמבואר ברמ"א (ו"ד קנ"ז א'), ומבואר שם ברעק"א בשם תשובות רדב"ן, דגם באיסור דרבנן חייב ליתן כל ממונו, וע"ש על מאכלות אסורות דרבנן, וכך כתב בבאור הגר"א (שם ס"ק ד'), גבי שבת דשבת, אבל על קיום מצוה עשה אין צריך ליתן יותר מחומש, וכמבואר בש"ך (שם סק"ג), וברמ"א (או"ח ס"ט תרנ"ו).

ועתה יש לעיין איך הדין לענין אכילה קודם קידוש, האם צריך ליתן כל ממונו, ועיין ברעק"א (על שולחן ערוך ו"ד קנ"ז א'), ובפתיית תשובה, שהביאו מחלוקת, האם הוא חילוק בין עשה ללא עשה, או שהוא חילוק אף עובר בשב ואל תעשה, שאין צריך יותר מחומש, לעובר בקום ועשה שצריך ליתן כל נכסיו, [וע"ע במור וקציעה (או"ח סימן תרנ"ו)], ובדמשק אליעזר (על ביאור הגר"א ש"ס).

ויש לעיין לענין אכילה קודם קידוש, האם צריך ליתן כל נכסיו, והרי לענין קידוש עצמו שהוא מצוה עשה אין צריך ליתן אלא חומש, ולענין איסור לאכול לפני קידוש יצטרך ליתן כל נכסיו, והוא תימא.

ואמנם אם תליא אם הוא בשב ואל תעשה, או בקום עשה, הרי גם קידוש עצמו, לו יצויר שייבטלו בקום עשה, אפשר שצריך ליתן כל נכסיו.

אולם אם החילוק הוא בין עשה ללא תעשה, הוא דבר תימא שמשום מצוה קידוש אינו צריך יותר מחומש, ואילו איסור לאכול לפני קידוש יהא חמור יותר ממנו.

היסוד דאכילת איסור הבאה במצוה, נידון בהמצוה עצמה

טו. ועל כן נראה דכיון שהאיסור מחמת המצוה, לא יתכן דלגבי מצוה קידוש עצמה, אינו צריך ליתן אלא חומש, והאיסור לאכול לפני קידוש יהא חמור יותר, ויצטרך ליתן את כל ממונו.

ולכך נראה דכיון שהאיסור הוא רק מחמת המצוה, ומחמת המצוה צריך ליתן רק חומש, אף להאיסור אכילה קודם קידוש צריך ליתן רק עד חומש מממונו, דכל שהאיסור הוא מחמת מצוה, דינינן לאיסור כמצוה עצמה.

יישוב לפי זה ברמב"ם דלעיל גבי קידוש

טז. ועל דרך זה נראה דהואיל ונתבאר דרך על אכילת איסור אין ברכה, אבל על אכילה שיש בה ביטול מצוה, יש עליה ברכה, אם כן הואיל והאיסור אכילה לפני קידוש הוא משום

המצוה, והרי אם יאכל על ידי כך תבטל המצוה דקידוש, אם כן אין זה בכלל מה שאין מברכים על איסור, כיון שלא הוי אכילת איסור, אלא ביטול מצוה.

ואם כן הכי נמי לענין אכילה לפני קידוש אף שהיא עצמה היא איסור, אבל לא יתכן שתהא חמורה יותר מהקידוש עצמו, שהוא סיבת האיסור, ולכך יש ברכה לאכילה קודם קידוש, ואתי שפיר דברי הרמב"ם.

נידון לפי זה באכילה אחר אפיקומן קודם התפילה, דיהא אפשר לברך

יז. עוד יש לדון לענין אוכל אחר אפיקומן, אם יש על זה ברכה, ולכאורה הוי אכילת איסור שאין עליה ברכה, אבל להמבואר יש לומר, שכל האיסור הוא מחמת המצוה לאכול אפיקומן, ולא היא חמור מביטול מצוה, שבוה יש ברכה.

וכמו כן יש לומר לענין איסור אכילה קודם התפילה, דכיון שכל האיסור הוא מחמת התפלה, והרי התפלה עצמה היא מצוה, ולא איסור, ואילו אוכל, ועל ידי כך מבטל תפלה, לא חשיב שאכל איסור שאין על זה ברכה, הכי נמי לענין איסור אכילה קודם התפלה, דאי אפשר שיהא חמור יותר.

הפשיטות לפי זה בסוכה גבי ברכה דיברך, ולא צריך יותר מחומש

יח. וכן לענין אכילה חוץ לסוכה אף אם נימא שהוא איסור, אבל מכל מקום איסור זה הוא מחמת המצוה, ומחייב טעמא עוסק במצוה פטור מן הסוכה, אף דמשום עוסק במצוה אין היתר על איסורים, והגרע"א כתב על זה שאין כלל איסור, אבל גם להסוברים שיש איסור, מכל מקום האיסור הוא מחמת המצוה, והרי כל שאין לו סוכה, אין איסור לאכול חוץ לסוכה, ואם כן כשהוא עוסק במצוה, ופטור ממצוה סוכה, הרי דממילא אין גם איסור לאכול חוץ לסוכה, ואם כן יש לומר דגם כן לא עדיף מהמצוה עצמה, שאינה גורמת שלא תהא ברכה, וכמבואר.

וכן לענין ליתן יותר מחומש, לענין שלא יצטרך לאכול חוץ לסוכה, אף אם נימא שהוא איסור, כיון שהוא איסור שבא מחמת המצוה, לכך לא צריך ליתן יותר מחומש, וכמצוה עצמה.

ומיהו בלאו הכי אם נימא דתליא בלאו ועשה, הרי אין כאן לאו, ואם נימא דתלוי בקום עשה או בשב ואל תעשה, הרי יש כאן קום עשה, [ועיין בפרי מגדים (סימן תר"מ), באשל אברהם], במה שכתב עוד סיבה, דאין צריך לבטול ממון רב גבי מצוה סוכה, ע"ש].

ג' הוכחות לזה

יט. והעירוני שיש להוכיח זאת גם ממה שמי שאכל בלא ברכה ראשונה, מכל מקום חייב ברכה אחרונה, ואמאי לא נימא שאכל באיסור, כיון שלא בירך ברכה ראשונה, וממילא שייפטר מברכה אחרונה, ועל כרחק דלא הוי כאכילת איסור אלא כאיסור מחמת מצוה, ששייך בו ברכה.

ושוב הראינו שבתרומת הדשן (סימן קכ"ה), כתב "ואף על פי דאסור חכמים לגדול, אכילת מצה בערב פסח מזמן איסור חמץ ואילך, וקיימא לן דלא ספינן בידים איסור לקטן, הא חולק מהר"ם בהלכות ברכות שלו, דהני מילי באיסור לאו, אבל ביטול מצוה עשה ספינן ליה, ובוה יישב המנהג שנהגו להטעין התינוק מן הקידוש בב"ה, ועיין שם, והרי נידון דידן נמי אין איסור אלא משום ביטול פגם המצוה, אך קשה קצת חילוק דמהר"ם דבפרק הרש בגמרא (בימות ק"ד ע"א), פרק ל"ד מצונין להפריש, מכיון קטן שאוכל תרומה טמאה, ומאי דפרך התם ליכא אלא איסור עשה, כדפירש רש"י התם בהדיא, דאתיא ובשערך תאכלנו לזה ולא לאחר, ויש לחלק בין איסור הבא מכלל עשה, ובין ביטול פגם מצוה עשה".

ולכאורה קשה מאי שנא איסור הבא מכלל עשה, מביטול פגם מצוה עשה, והרי בשניהם הוא איסור, ומאי שנא האי איסורא מהאי איסורא.

ולפי המבואר אתי שפיר דקודם קידוש הוא איסור מחמת המצוה, ועל כן אין דינו אלא כמצוה, ואין בו איסור לא תאכילום, והכי נמי סבירא ליה להתרומת הדשן לענין איסור אכילת מצה בערב פסח, [וצריך עיון במג"א (סימן רס"ט), ובמג"א (סימן תע"א)].

וברמב"ם (פ"ט מטומאת אוכלין ה'), איתא שיש לאו שלא להטמא ברגל, אבל אין לוקן עליו, ופירש בשגאת אירח (סימן ס"ו), דכל האיסור הוא משום קיום חובת הרגל, ואם כן לא עדיף מעשה שאין בו מלקות, ומבואר גם כן כדברינו דכיון שהאיסור הוא מחמת המצוה, אינו חמור יותר מהמצוה.

ולפי זה בתענית יטעם, ובחלב לא יטעם.

כ. אלא דלפי זה יש לדון שאולי איסור אכילה בתענית לא מחמת מצוה תענית, ואם כן אולי אין בזה מנאץ, ולפי זה מי שאכל בתענית יש על זה ברכה. אבל על כל פנים לענין אוכל אחר בשר הרי הוא איסור, ולפי דברי השולחן ערוך שאין מברכים על איסור, ואין על זה ברכה, ואם כן אם ישתה לא יועיל להציל עצמו מברכה לבטלה, ולכך לא ישתה אפילו מעט.

לבטולה: עיין בשו"ת לבושי מרדכי (יורה דעה, מהדורה תניינא, סימן קס"ו), שכתב "הנני במודע כי קראתי למאואה, על דבר מה שאירע לו, שאחר ברכת המזון נודמן לבית מכיור, והניחו לפניו אשישה מעיסת חלב וחמאה, ובירך בורא מיני מזונות, ונזכר שאכל מאכל בשר. והא הלכתא בס' פ"ט (סעי' א'), עד סעודה אחריתא היינו שש שעות. ועמד מה לעשות, לאכול לא לאו, ומשום ברכה שבירך. והנה באו"ח סי' קצ"ו (סעי' א') שם מבואר לענין ברכה על דבר איסור, ובט"ו (ס"ק א') הביא שם מחלוקת הרמב"ם והראב"ד, שיטת הרמב"ם (פ"א מהל' ברכות הל' י"ט) שלא לברך אפי' באיסור דרבנן, ודעת הראב"ד לברך. וברא"ש (ברכות פ"ז סי' ב') כתב דמסתברא כהראב"ד, מדאמרין במס' ב"ק דף צ"ד ע"א רבי אליעזר בן יעקב אומר גזל חטים סחנן ואפאן היאך יברך, אין זה מברך אלא וכו', משמע דעכ"פ מברך, אלא שברכתו וכו'. והרמב"ם ס"ל כפשוטו, דמשו"ה באמת אינו מברך. וס"ל לט"ו כשיטת הראב"ד והרא"ש, היינו בשוגג כלומר אונס חולי, דאי לאו הכי וכו' ברשעי עסקינן. על כל פנים היאך יח' אם אכל, מ"מ סוף סוף לדעת הרמב"ם הל' כמו כן ברכה לבטלה, ולסברת הט"ו באין אונס חולי וכו"ב. אלא שדעת מג"א (שם בהקדמה) לשיטת הרמב"ם בדרך אחרת, עיין שם. מ"מ תמוה, שהיה בידו לעשות כמו שמבואר בס' ר"ו (סעי' ו') לאמור ברוך שם כבוד וגו'".

וע"ע בשו"ת יוסף (סימן צ' אות ב'), שכתב שבבשר בין השיניים, בודאי שלא יטעם. וע"ע בשו"ת מכתב לחוקיהו (סימן ה' דף ל"א ע"ב), שהביא בשם ספר פסקי ריקאנטי האחרונים (סימן ט"ו), שנשאל במנהג דתשעת הימים שלא לאכול בשר, ואדם אחד טעה ובירך על התיכת בשר, ולאחר שנתנה בתוך פיו מיד נזכר, והשיב, שמכיון שלדעת הרבה פוסקים איסור ברכה לבטלה הוא רק מדרבנן, וכן העלה בשו"ת זרע אמת (חאו"ח סימן א'), לכן יפלוט החיבת הבשר מפיו, ולא יבלע ממנה כלום.